

**ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑԻ «ԲՐՈՒՏԻ ՏՂԱՆ»
ՊԱՏՄՎԱԾՔԻ ԺՈՂՈՎՐԴԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ
ՄՇԱԿՈՒԹԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԵՆՔԸ**

Հոդվածը ներկայացվել է 01.11.2020 թ., գրախոսվել է 25.11.2020 թ.,
ընդունվել է տպագրության 01.12.2020 թ.

Հոդվածի նպատակն է բացահայտել Ակսել Բակունցի «Բրուտի տղան» պատմվածքի գեղագիտական ըմբռնումների բազմազանությունը՝ բանահյուսական մշակույթի և ազգագրական ավանդույթների կենցաղավարման տեսանկյունից:

Խնդիրները բխում են հոդվածի նպատակից, իսկ արդիականությունը պայմանավորված է Բակունցի ստեղծագործության նկատմամբ մասնագիտական շրջանակների հետաքրքրության աճով:

Գիտական նորույթը գրական ստեղծագործության վերլուծությունն է՝ բանահյուսական ու ազգագրական մեթոդաբանական դիտարկումով:

Թեև Բակունցի գրական ժառանգությունը մեծածավալ չէ, բայց իր կարծադրական կյանքի ընթացքում նա կարողացել է ստեղծել սոցիալական ու սեռատարիքային ամենատարբեր խմբերի ու մարդկային այլազան խառնվածքների կրողներ: Նրա հերոսները փորձում են հարաբերվել աշխարհի հետ, կողմնորոշվել մշակութային տարածության մեջ, սակայն հասարակական կյանքում ներառվելու, սոցիալական փորձի, գիտելիքների, ինտելեկտի ու վարքի նորմերի յուրացման պակասը հաճախ հանգեցնում է բարդ ու հակասական իրավիճակների, ինչն առավել տեսանելի է «Բրուտի տղան» պատմվածքում:

«Բրուտի տղան» պատմվածքում համանուն կերպարը միօրինակ կերպար չէ. մի դեպքում նա օժտված է էպիկական-հերոսական տարերքով, մի այլ դեպքում՝ անթաքույց երգիծական նրբագծերով, առավել հաճախ՝ քնարական ներհուն զոհ է, բոլորն էլ խիստ բնութագրական՝ հատկապես ժողովրդագիտության տեսանկյունից:

Հիմնաբառեր՝ Ակսել Բակունց, դիպաշար, հեքիաթ, կերպար, հեղինակ, ժողովածու, նշացանկ, բարբառ:

Ակսել Բակունցի ստեղծագործության գեղագիտական ըմբռնումների ու լեզվաոճական հնարքների բազմազանության մեջ իր ուրույն տեղն ունի ժողովրդագիտությունը՝ բանահյուսական ու ազգագրական ավանդույթների կենսունակությամբ, նահապետական բարքերի՝ գրեթե ծիսայնացած կենցաղավարությամբ, ինչն էլ ակնառու է «Բրուտի տղան» պատմվածքում:

Նրա ստեղծագործական աշխարհում առասպելն ու իրողությունը դեռևս անջատված չեն իրարից և գտնվում են նախնական սինկրետիկ (չտարբերակված) համադրության մեջ: Մի կողմից՝ Հայաստանի անկրկնելի բնությունն է՝ Ջանգեզուրի խստաշունչ լեռներն ու քարանձավները, ձորերն ու անտառները, ալպիական մանուշակն ու ոսկեփետուր միրհավը, մյուս կողմից՝ մարդու ստեղծած ձեռակերտ նյութական մշակույթը՝ գինու հնձաններն ու բրուտների արհեստանոցները, հին բերդերի ավերակներն ու սերմնացանի ցելերը:

1920-ական թվականների ձախ գրաքննադատությունը Բակունցի ստեղծագործություններում նշմարել է բնությունը հասարակությանը հակադրելու՝ ինքնանպատակ բնապաշտական միտում¹²²:

Իրականում բնությունը մարդկության գոյության բնական պայմանների ամբողջությունն է և մարդը, որպես կենսաբանական էակ, ի վիճակի չէ գոյատևելու առանց բնության: Մարդը յուրացրել, վերափոխել, մշակութայնացրել է բնությունը և իրեն չի զատել նրանից: Պատահական չէ, որ նախահեղափոխական Մթնաձորում աշխարհի մասին պատկերացումները պտտվում են անտառի շուրջը, որն իր բարիքներով սնում է աշխարհից կտրված մարդկանց: Այդ մարդիկ գինի էին պատրաստում և պահում անդուռ քարանձավներում թրծած կարասներում:

Ձախերը Բակունցին եռանդագին մեղադրում էին անցյալի իդեալականացման մեջ¹²³: Իրականում Բակունցը նորի ու առաջադեմի ջատագով էր և չէր կարող իդեալներ որոնել քարանձավներում: Հասարակությունը ցնցումների հետևանքով սկսում է փոփոխվել, իսկ մշակույթը չի հասցնում թարմացնել իր նորմերն ու արժեքները¹²⁴:

Այս ամենը բացառիկ դիտողականությամբ է նկարագրել Բակունցը «Բրուտի տղան»¹²⁵ պատմվածքում:

Ա. Բակունցին առաջադրված «գաղափարական նահանջի տեսության» մեղադրանքն, իհարկե, որևէ քննադատության չի դիմանում. ճիշտ է, զարգացման հետագա փուլերում մշակույթի աճն ուղեկցվում է մարդու և բնության օրգանական միասնության նվազեցմամբ¹²⁶, բայց ինչպես Բակունցի գրական ժառանգությունը,

¹²² Թամրազյան Հ., Սովետահայ գրականության պատմություն, Երևան, 1984, էջ 432: Աղաբաբյան Ս., Ակսել Բակունց, Երևան, 1971, էջ 67–68:

¹²³ Թամրազյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 432:

¹²⁴ Кравченко И. А., Культурология, Москва, 2003, с. 112, 117.

¹²⁵ Բակունց Ա., Երկեր, Երևան, 1986, էջ էջ 135–143:

¹²⁶ Гуревич П., Культурология, Москва, 2001, с. 39.

այնպես էլ տեսական մտքի պատմությունը, հնարավոր չեն համարում մարդու գոյությունը՝ առանց բնական ու մշակութային սերտ համագործակցության¹²⁷:

Հին կյանքի սոցիալ-բարոյական ու քաղաքական արատներից քայքայված հայկական գյուղում սրվում է հնի ու նորի պայքարը: Բակունցի գյուղացի կերպարներն արդեն նախկին դյուրահավատները չեն: Նորը ներխուժում է նրանց կյանք ու կենցաղի, առօրյա շփումների, մտավոր աշխարհի մեջ: Նրանք սկսում են զանց առնել դարերով իրենց պարտադրված կապանքները:

«Բրուտի տղան»¹²⁸ պատմվածքում Բակունցը նկարագրում է XIX դարի վերջերին Հայաստանի գյուղերում մեծ չափերի հասած սոցիալ-տնտեսական ծանր կացությունը: Միանալով խռովարարներին՝ բրուտի տղա Անդրոն հեղափոխությունը դիտում է որպես թշվառությունը հաղթահարելու միջոց և նահատակվում է հայրենի հողի ազատագրման համար:

Հակամարտություններն ու պատերազմները նույնպես լինելով մարդու գործունեության արդյունք՝ մշակույթի կործանման պատճառ են դառնում¹²⁹: Խնդրի նման ընկալումը կարող է նպաստել մարդկային համակեցությանը՝ լույս սփռելով ժողովրդի սոցիալ-կենցաղային, հանրային-մշակութային և անգամ քաղաքական կյանքի բազում խնդիրների հաղթահարման վրա, ինչն էլ հումանիստ գրողի ստեղծագործության գաղափարական առաջնահերթությունն էր:

«Մշակույթը, լինելով հասարակական երևույթ, շատ զգայուն է հասարակական փոփոխությունների նկատմամբ, որոնք տեղի են ունենում տեխնիկական, սոցիալական, քաղաքական բնագավառներում»¹³⁰: Սակայն մշակույթի ու նրա արժեքների գործառնության ձևերը, կապված հասարակության կայունության աստիճանից, կարող են տարբեր լինել:

Իր պատմության վաղ փուլերում մարդն իրեն համարում էր բնության մի մասնիկը¹³¹: Մարդը բնությունն ընկալում է որպես գեղագիտական, բարոյական իղձերի աղբյուր, որտեղ ծննդավայրի թաղերի, հանդերի, անտառների, ձորերի անունները պայմանավորված են աշխարհագրական միջավայրի ու կլիմայական պայմանների մշակութային առանձնահատկություններով: Մասնագիտական գրականության մեջ ընդունված «աշխարհագրական դետերմինիզմը» տարածվում է Ա. Բակունցի Գյունեյ թաղի, Դրնգանի, Գետերի, Տից քարի, Օրանջիայի, Գայլաբունի, Հումբաթի ձորերի, Դամուրի ավերակ մարագի, Մեծ ապոր բաղի և այլ հոգեհարազատ վայրերի վրա:

Բրուտ Ավագն ու չղախ Եգորը Տից քարի տակի քարանձավների կիսամթում ուռքով պատեցնում են փայտե «չարխի» կլոր տախտակը և դեղին կավից կերտում գավաթ ու կուժ:

¹²⁷ Նույն տեղում, էջ 39–40.

¹²⁸ Բակունց Ա., Երկեր, Երևան, 1986, էջ 135–143:

¹²⁹ Մելքումյան Գ., Մշակութաբանություն, Երևան, 2001, էջ 56–58:

¹³⁰ Մելքումյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 58:

¹³¹ Մելքումյան Գ., նշվ. աշխ., էջ 56:

Հայոց մեջ կավագործությունը (խեցեգործություն, բրուտագործություն) հենվում է երկար դարերի փորձի ու հմտության վրա, ինչը հաստատվում է հնագիտական պեղումներով և դաշտային ազգագրական նյութերով՝ գրառված Հայաստանի պատմաազգագրական տարբեր շրջաններից, այդ թվում նաև՝ Սյունիքից¹³²:

Հայկական լեռնաշխարհում հայտնաբերված ամենահին խեցեգործական իրերը վերաբերում են մ.թ.ա. VII հազարամյակին: Պարզ, անզարդ խեցեղենը լայն կիրառություն ուներ գյուղի ու քաղաքի բնակչության տնտեսության ու կենցաղի մեջ:

Կավե ամանների ու իրերի պատրաստումը գործողությունների մի ամբողջ շղթա է՝ կավի հումքի մշակում (մաքրում, ծեծում–մանրացում, ջրով շաղախում, հունցում, հնեցում), ձեռքերով կամ դուրգով (անիվ, չարխ) ուզած ձևի ստացում, անգորով (կավաջրի սերուցք) պատում, կոկում, թրծում:

«Բրուտի տղան» պատմվածքում Բակունցը անպաճույճ խեցեղեն հիշեցնող անմիջական հայերենով ուրվագծում է տեխնոլոգիական այն պրոցեսը, որի ընթացքում կավը բնական պարզ իրողությունից վերածվում է մշակութային արժեքի:

«Ամենագործաձական և տարածված կավե ամաններից էր կուժը, որը ծառայում էր ջուր փոխադրելու, աղբյուրից, առվից ջուր բերելու, հնձվորներին և առհասարակ հանդավորներին ջուր տանելու և տանը ջուր պահելու նպատակներին»¹³³: «Հին ժամանակներից ի վեր Հայաստանը հայտնի էր մի տեսակի կարմրորակ կավով՝ «հայկա» անունով, որին արաբներն ու պարսիկները «թին արմանի» էին ասում»¹³⁴ և որի մասին արաբ աշխարհագիր Իբրիսին վկայում է, որ Հայաստանում հատուկ տեսակի կավ էին հանում, որից պատրաստված ջրի շքեղ կժերը մեծ պահանջարկ ունեին և արտահանվում էին Իրաք, Ասորիք, Եգիպտոս¹³⁵: Գինին արտադրում ու պահում էին բրուտների պատրաստած կարասներում¹³⁶: Իսկ «Միրհավում»¹³⁷ գինու խաղողը ճզմվում էր Դիլան դայու այգու հնձանում:

Բրուտագործության դարավոր ավանդույթները շարունակվում էին Զանգեզուրի քարանձավներում, որտեղ մարդկանց ոտքերի ու ձիերի սմբակների փորած նեղ արահետով յոթ–ութ տարեկան հեղինակն ու իր ընկեր Անդոն հաց են տանում նրա հոր՝ բրուտ Ավագի համար: Բակունցի ստեղծագործություններում պատմությունը վարելու կոմպոզիցիոն ձևերից հաճախ գործադրվում է հեղինակային պատումը: Բակունցը հրաշալի է նկարագրում, թե ինչպես է բրուտի ոսկրոտ մատների արանքից լարծուն կավը հոսում անընդմեջ, մինչև որ մատները գրկում են կավե սյունը: Չարխը պտտվում է, կավե սյունը ձգվում, բարակում և կավաջրի մեջ թաթախած ձեռքերով բրուտը կերպարանք է տալիս հարափոփոխ զանգվածին: Թռչում են ցեխաջրի շիթերը, և արդեն չարխի վրա ֆոում է կժի նման մի բան: Հայոց մեջ աման-

¹³² Саркисян Е. С., Гончарное искусство Армении, Ереван, 1978, с. 6.

¹³³ Առաքելյան Բ., Քաղաքները և արհեստները Հայաստանում IX–XIII դդ., Երևան, 1958, էջ 219:

¹³⁴ Նոր բառգիրք հայկազգեան լեզուի, հատոր երկրորդ, Ի Վենետիկ, ի տպարանի սրբոյն Ղազարու, 1837, էջ 52:

¹³⁵ Марр Н. Я., Ани, Ереван, 1939, с. 237, прим. 165а.

¹³⁶ Առաքելյան Բ., նշվ. աշխ., էջ 211:

¹³⁷ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 72–81:

ների կոպիտ զարդանախշումը դարերի պատմություն ունի: Մինչ Անդոն հացի էր կանչում հարևան բրուտ Եգորին, հեղինակը տեսնում է, թե ինչպես է բրուտ Ավազը հագնում կուժի ունկը, «քարանձավի ճեղքից հանում է հին ոսկորները, որոնցով նրա պապերը դորակների և կժերի վրա գծել են նույն նախշերը: Բրուտը ոսկորի ծայրը սրբում է թևով և գծում ինչ գիտի որպիսի քարանձավաբնակ մարդու խազ»¹³⁸:

«Իսկ չարխը շարունակ դառնում է: Բրուտի աջ ոտքը իջնում է փոսը, բարձրանում, մարմինն օրորվում է: Ապա հանկարծ չրխկում է մի բան, չարխը դանդաղում է, ձեռքերը պոկում են կուժը և բարձր պահում: Այդ բոլորը տևում է մի ակնթարթ:

«— Բարի վայելում,— նույն ակնթարթում ասում է բրուտ Ավազը և քարից բռնելով դուրս գալիս փոսից: Գինի՛ պիտի խմեն այդ կժից, թե աղջիկը հարսանիքի ջուրը պիտի տանի և ի՛նչ է այն հարսը, որ մեջքը օրորելով այդ կուժը պիտի կրի,— բոլորին, այդ անհայտ հարսներին և աղջիկներին է ասում բրուտ Ավազը պապեից լսած խոսքը»¹³⁹:

Բրուտներին հաց հասցրած մանուկները տուն են վերադառնում այգիների ճանապարհով: Թթենիների ու ընկուզենիների վրա քար են նետում, ցանկապատերի վրա կախ ընկած մոշն են ուտում, ամեն աղբյուրից ջուր են խմում, ժայռերի ստվերոտ կողերին օձեր են տեսնում, քեղի թունավոր թփեր: Անդոն ասում է, որ օձերը իրենց լեղին պատրաստում են քեղի տերևներից:

Հնուց անտի մարդիկ ծանոթ են եղել օձի թույնից պատրաստված դեղամիջոցներին: Հայկական հրաշապատում հեքիաթներում Շահ Մարար օձը որսորդին փոխանցում է մասնագիտական հմտություններ. «Ամեն մի քուր ասում էր, թե էս բանի դեղն են, էնպես, որ ինչ թավուր դեղ ուզենար, կարար շինի»¹⁴⁰:

Մատենադարանի ձեռագրերում տեղեկություններ կան այն մասին, որ բալասան ծաղիկներին՝ «համասփիտին և նարուզին» հսկում է օձերի թագավոր Շահ Մարարը¹⁴¹: Ժողովրդի մեջ կենցաղավարող այս հավատալիքները Անդոն «լրջությամբ և մեծի շեշտով» փոխանցում է իր ընկերներին¹⁴²: Գյուղաշխարհի մանուկները, գրեթե ձուլված շրջակա մշակութային լանդշաֆտին, հավատում են, որ Նեղում՝ Լաստի խոպի կարանից սև ջուր է հոսում, որ այնտեղ ապրում է օձերի թագավորը՝ գոհարապատ թագը գլխին¹⁴³:

Հանս-Յորգ Ութերի (այսուհետ՝ ՀՅՍ) «Միջազգային հեքիաթների տիպերը» նշացանկի 513 Շ, 670, 672 թվահամարներին համապատասխանող հայկական հեքիաթներում¹⁴⁴ Ստորերկրայքը օձերի թագավորությունն է, որտեղ օձ թագավորն ու թագուհին խոսում են մարդկային լեզվով, պատժում են իրենց վնասողներին և վարձահատույց լինում լավության դիմաց:

¹³⁸ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 168:

¹³⁹ Նույն տեղում, էջ 168:

¹⁴⁰ Հայ ժողովրդական հեքիաթներ, հ. III, Երևան, 1962, էջ 339:

¹⁴¹ Մ. Մաշտոցի անվան Մատենադարան ձեռ. № 1495, թ. 152:

¹⁴² Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 170:

¹⁴³ Նույն տեղում, էջ 170:

¹⁴⁴ Uther H.-J. 2011, The Types of International Folktales. A Classification and Bibliography, I, FF Communications, Helsinki, Academia Scientiarum Fennica, p. 301, 365, 368–369.

Անա զիզին, ձեռքերը ծնկներին խփելով, աղաչում է, որ Նեղում, կարանի մոտ չլողանան.

«— Հանգիզի, հա...մոտիկ տեղ ենք գնում»,— հանգստացնում է Անդոն»¹⁴⁵:

Ու Նեղը չհասած շորերը հանում են, կոնատակին դրած վազում. «Անդոն քարից գցում է իրեն, օդի մեջ պտոյտ անում և թաղվում փրփուրի ամենախոր տեղը»¹⁴⁶:

Շատ տպավորիչ է նաև բրուտ Եգորի կերպարը. «Պրոմեթեոս էր նա, բանտարկված բրուտի քարանձավներում, թե՛ մի խեղճ սատիր...»¹⁴⁷: Թվում է, թե Բակունցը չլախ Եգորի մասին հիշում է հպանցիկ, բայց նրան համեմատելով սպիտակ մառախուղի միջից ելնող ժայռերի ու Պրոմեթեոսի հետ՝ գրողը հասնում է մշակութաբանական խոր ընդհանրացման. «Ես տեսնում եմ նրա ցեխոտ մեջքը, խոնավությունից փտած շապիկը և կավի նման մաշկը, որ դեղնել էր քարանձավի խոնավությունից: Եվ նորից հռնդում է անասնական խրխիհնջով, ցցվում են մազերը, ինչպես տատակի թուփը»¹⁴⁸:

Պրոմեթեոսին ակնարկելով՝ Բակունցը բրուտի արհեստը կապում է հին հունական առասպելի համանուն հերոսի հետ, որը կանգնած է մշակույթի ակունքներում: Պրոմեթեոսը Օլիմպոսի սրբազան օջախից հափշտակեց կրակը և նվիրաբերեց մարդկանց: Նա մարդկանց սովորեցրեց օգտագործել հնոցը, տիրապետել տարբեր արհեստների, կրակում մետաղներ հալել, գործիքներ, իրեր պատրաստել, բժշկել և բարիդրացիությամբ ապրել: Նա փրկեց մարդկանց՝ չվախենալով, որ իր վրա կուղղվի ամենազոր աստծու՝ Զևսի ցասումը¹⁴⁹:

Տարբեր լեգենդներ հաղորդում են, թե Պրոմեթեոսը մարդկանց ստեղծել է հողից ու ջրից (հմմտ. բրուտագործության երկու հիմնական բաղադրիչները՝ կավահողը և ջուրը):

Ավելորդ չէ հիշեցնել, որ քուրա և հնոց ունեին ոչ միայն դարբիններն ու ոսկերիչները, այլև բրուտները կամ խեցեգործները. «Ոչ միայն ոսկերչաց մանկանց են քուրայք, այլև խեցեգործաց»¹⁵⁰:

Ահա աշխարհից կտրված գյուղի առօրյան. Անդոն ուսման վարձը չի վճարել: Նրանց Նարգիզ կովը աղիողորմ բառաչում է. հորթը քարով է ընկել: Կովը լիզում է հորթի՝ խոտով լցրած մորթին և չի զգում անասնական ջերմություն.

«— Անդո՛ր, բա թռչավկը:

— Թող նանը վերջացնի:

Անա զիզին կթում է բառաչող Նարգիզին, խոսում է նրա հետ, աղաչում, և կովը հանդարտվում է, կարծես հասկանում է նրա լեզուն:

— Նանի՛:

Հեյ՛:

¹⁴⁵ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 170:

¹⁴⁶ Նույն տեղում, էջ 171:

¹⁴⁷ Նույն տեղում, էջ 169:

¹⁴⁸ Նույն տեղում, էջ 169:

¹⁴⁹ Гуревич П., նշվ. աշխ., էջ 34–35.

¹⁵⁰ Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, հատոր երկրորդ, էջ 520:

— Բա թոշակն ուզում են: Վարժապետն ասել է...

— Նանին քեզ մատաղ, Նարգիզն էլ ցամաքել է, որ կաթը ծախենք: Սպասի, հրես հերդ կժերը կտանի Գետերը»¹⁵¹: Աշնանը բրուտները կուժ ու կարաս են տանում Գետերը՝ վաճառելու: Նանին նկատի ունի, որ միգուցե աշնանը կարողանան Անդոյի ուսման վարձը վճարեն: Անա զիզին թարմ հավկիթները դարսել է թաշկինակի մեջ, և Անդոն, հոգնած ոտքերը քարշ տալով, անցնում է հարուստների տների մոտով: Իսկ ձվերը չեն առնում: Մի կին ձվի գինն է հարցնում, և Անդոն կարմրում է՝ նրա մոտ տեսնելով համադասարանցի Մաշոյին, որը հարուստի աղջիկ էր:

— «Ձվերը ծախու չեն,— կտրուկ ասում է Անդոն և գլուխը բարձր պահած գնում է դեպի կամուրջը, դեպի մեր թաղը»¹⁵²:

Անդոն դանակով սպառնացել էր Մաշոյին, որը դասարանում ստորացրել էր սև խոշոր աչքերով, միշտ տխուր ու դեղնած Նուշիկին՝ ասելով, որ նրա աղքատ մայրը լվացքի մի կտոր է գողացել:

Բարու և չարի, արդարության ու պարտքի, պատվի և այլնի մասին հասարակության կողմից ձեռք բերված պատկերացումները, ըստ մասնագիտական գրականության, կարգավորում են հանրույթի վարքը, բնութագրում են սոցիալական երևույթները:

Առավոտյան Անդոն տխուր ասում է, որ ինքն այլևս ուսումնարան չի գնալու: Անա զիզին թախանձում է, ասում է.

«— Անդո, նանին քեզ մատաղ, հրես հերդ կժերը կտանի ...»¹⁵³:

Իսկ Անդոն արդեն հորթարած է և ամպի միջից վազելով՝ ձեռքով է անում, որպեսզի կանգնեցնի այն կառքը, որի մեջ իր մանկության ուսյալ ընկերն է:

«— Անդո՛,— և դուրս եմ թոչում կառքից:

Գյուղի երեխաները երբ հրաժեշտ են տալիս, ոչ համբուրում են իրար, ոչ ձեռք են սեղմում: Նրանք նայում են իրար, ինչպես մունջ մարդիկ: Հեռացողը հեռանում է, ով մնում է տեղը, նայում է նրա հետևից, մինչև սարի հետևն անցնի կամ իջնի ծորը:

Ի դեպ, հրաժեշտի նույնպիսի տեսարան առկա է նաև «Խոնարի աղջիկը»¹⁵⁴ պատմվածքում. «Սպիտակ քարի մոտ, գոգածև ընկած երկարադարձ արտերում քաղհան անող կանանց մեջ տեսա Խոնարիին: Մեր հայացքներն իրար հանդիպեցին, և ես նրա աչքերում ժպիտ չտեսա... Արտի մեջ կանգնել էր, ձեռքին քաղհանի բիրը, կարմիր պուս և մոլախոտի մի կապ:

Ոչինչ չասացի, հեռացա»¹⁵⁵:

Կառապանը մեզ բաժանեց:

— Ճանապարհին կուտես,— և Անդոն իր տոպրակից հանում է բոված սիմինդր, որ ամեն առավոտ պատրաստում է Անա զիզին:

¹⁵¹ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 175:

¹⁵² Նույն տեղում, էջ 176:

¹⁵³ Նույն տեղում, էջ 176:

¹⁵⁴ Նույն տեղում, էջ 115–127:

¹⁵⁵ Նույն տեղում, էջ 126:

— Ունեմ, քեզ պահի...

— Չէ, իմը ան,— և գլորվում են անիվները:

Ամպը կախվում է, Անդոն ու մեր հորթերը կորչում են ամպի մեջ: Ձորը լցվում է կաթնագույն ամպերով»¹⁵⁶:

Այս հրաժեշտը, հարակից նրբերանգներով հանդերձ, զգայական ապրումների այնպիսի մի տեսարան է, որը կարող է մի ողջ ազգագրական ուսումնասիրության նյութ ծառայել, մանավանդ որ սովորության, բարոյական ընկալումները, բախվելով կոպիտ իրականության, փլուզվող գյուղի խնդիրների հետ, ունենում են ողբերգական հետևանքներ:

Մշակույթը մարդու կողմից վերափոխված բնությունն է: Իսկ Անդոն արդեն մշակների հետ քար էր ջարդում, պայթեցնում քարափները նոր առվի համար:

Նա գիշերը քնում էր տախտակների վրա և հսկում մուրճերի, քլունգների կույտը, իսկ ցերեկը քաղաքում՝ քարափի տակ, էլեկտրակայան էր կառուցում: Ներագդելով բնության վրա՝ Անդոն ոչ միայն լույս էր բերում իրենց հեռավոր եզերքը, այլև միանալով խռովարարներին՝ հեղափոխական գաղափարներ էր տարածում քարանձավներում, մասնակցում կյանքի վերափոխմանը:

Երբեմն լույսերը թարթում են երկու-երեք անգամ: Անդոն ազդանշան էր տալիս ընդհատակյա ընկերներին: «Մարդն իր արհեստական, ձեռակերտ աշխարհը ստեղծում է բնության պաշարների օգտագործման շնորհիվ»¹⁵⁷, և Անդոն, վերափոխելով բնությունը, ճամփա է բացում նոր առվի համար՝ իրեն հաստատելով որպես մշակութային սուբյեկտ՝ «բացահայտելով սեփական բնական պոտենցիալը»¹⁵⁸:

Բրուտ Ավագի որդին՝ Անա գիզու չար Անդոն, երբեմն քարի տակից հանում էր սուրհանդակի միջոցով ստացած տպագիր առաջին պաստառը, թուղթը մոտեցնում էր կարմիր լամպին. «Խունացած թուղթը արնագույն էր դառնում և սև տառերը պողպատի սառնությամբ ասում էին.

— Խաղաղություն խրճիթներին, պատերազմ պալատներին...»¹⁵⁹:

«Բրուտի տղան»¹⁶⁰, ինչպես նաև «Սև ցելերի սերմնացանը»¹⁶¹ պատմվածքներում կավն ավելին է, քան բնության մեջ գոյություն ունեցող մի նստվածքային ապար: Ինչպես կավի փափկությունը բրուտին հնարավորություն է ընձեռում պատրաստել կոպիտ խեցեգործական իրերից՝ ալյուսից, կղմինդրից մինչև կատարելագործված անոթներ, արձանիկներ, քանդակներ, այնպես էլ Բակունցի ստեղծագործություններում կավը, կիրառական նշանակությունից զատ, ծառայում է որպես գեղարվեստական հնարանք՝ հասնելու արտահայտչականության բազմազանության. «Ես մատնեով տրորում եմ կավը, ամենահին նյութը, որ կա այս տափարակում: Քանի՛ ոտքեր,

¹⁵⁶ Նույն տեղում, էջ 178:

¹⁵⁷ Гуревич П., նշվ. աշխ., էջ 32–33.

¹⁵⁸ Гуревич П., նշվ. աշխ., էջ 33.

¹⁵⁹ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 187:

¹⁶⁰ Նույն տեղում, էջ 165–191:

¹⁶¹ Նույն տեղում, էջ 244–252:

քանի սմբակներ և անիվներ անցել են այս կավի վրայով, ինչքան է ծեծել ձյունը, և հողմը, և արևը, և անձրևը:

Անմռունչ, հավիտյան համր կավ...

Ահա հեռվում երևում են այգիների գորշ պարիսպները և տների պատերը՝ կառուցված նույն հին կավից: Արևը խանձել է, քամին և անձրևը պոկել են պարիսպների կատարները, մի տեղ փոս արել, մի ուրիշ տեղ թողել սրածայր:

Նստել են կավե հին պատերն այս ընդարձակ դաշտում, ինչպես չոքած ուղտեր: Նրանցից մեկը ցցել է վիզը, մյուսի միայն սապատն է երևում, երրորդը չոքել է առաջի ոտքերի վրա, կարծես հիմա պիտի իջեցնի և հետին ոտքերը»¹⁶²:

Կավի՝ արևից ճաքած խոր ճեղքերում մի բրդոտ սարդ հյուսել է իր ոստայնը և ամեհի արագությամբ պտույտ է անում ոսկեգույն թելերի վրա՝ անհամբեր փնտրելով որսը: Իսկ նրա զոհը ոչ ավել, ոչ պակաս աղբի գունդը գլորող այն աղբակեր բզեզն է՝ սկարաբեյը, որին եգիպտացիք համարում էին սրբազան, որովհետև հավատում էին, որ նա է գլորում երկնագունդը, ինչպես այս կլոր աղբը¹⁶³:

«Սև ցելերի սերմնացանը» պատմվածքում Բակունցն ընթերցողին փոխանցում է եգիպտացիների տիեզերագիտական պատկերացումները, որոնք, ի դեպ, աղերսվում են հայ առասպելաբանության մեջ Երկրի նեցուկ-հենարանի դերում հանդես եկող երկու կենդանիներին՝ եզին և ձկանը. երկիրը հենված է եզան եղջյուրներին, եզր՝ ձկան մեջքին, ձուկն էլ ծովի վրա¹⁶⁴:

Ի դեպ, հին Բաբելոնում, էլամների աշխարհում, Միջագետքի խանձված դաշտերում, ամեն տեղ նույն կավն է և սրբազան բզեզները¹⁶⁵: Միջագետքի (Հին Մեսոպոտամիա) պատմությունը՝ սկսած մ.թ.ա. 3-րդ հազարամյակից մինչև մեր թվարկության սկիզբը, ներկայացվում է այդ շրջանի տեքստերով, որոնք սեպագրով գրված են կավե սալիկների վրա¹⁶⁶:

Գալով մեզ՝ Բակունցը նկատում է. «Իսկ այս դաշտում ինչքան արագ են մահանում պարիսպները, երկաթե անիվները տրորում են բրդոտ սարդերին և արգավանդ կավը ուռճանում է նոր սերմերով»¹⁶⁷: Բակունցի նկարագրած աշխարհը փոքր է. գյուղը երեք թաղ ունի՝ Հյումբաթի ձոր, Միջին մահլա և Գյունեյ թաղ: Բայց Բրուտի տղա Անդոյի ու սերմնացան Սեթի ընդվզումը ձորի ապահով թաքստոցներից բարձրանում ու խառնվում է մեծ աշխարհի հորձանուտին՝ առաջադրելով հասարակության ու մշակույթի, հետևաբար նաև անհատի «միաժամանակյա համամասնական փոփոխության» պահանջը¹⁶⁸:

¹⁶² Նույն տեղում, էջ 245:

¹⁶³ Նույն տեղում:

¹⁶⁴ **Պետոյան Վ.**, Սասնա ազգագրությունը, Երևան, 1965, էջ 342:

¹⁶⁵ **Բակունց Ա.**, նշվ. աշխ., էջ 245:

¹⁶⁶ **Մելքումյան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 91; **И. А. Кравченко**, նշվ. աշխ., էջ 220–221:

¹⁶⁷ Նույն տեղում:

¹⁶⁸ **Մելքումյան Գ.**, նշվ. աշխ., էջ 58:

Հնի ու նորի այդ պայքարը կյանքը վերափոխելու մշակութային հայտ է, որի իրագործման ճանապարհին նահատակվում են գյուղի ազնիվ տղաները՝ չարածճի խռովարար Անդոն և ամենալավ սերմնացան Սեթը: Սեթի մայրը՝ Երանը, «ոչ տղայի դիակը տեսավ, ոչ թաղումը»: Երբ նրան հայտնում են, որ ահա բերում են, նա ճիչով դուրս է վազում, բայց մինչև շեմքը չի հասնում... Չորս օր մնում է ուշաթափ»¹⁶⁹:

Անդոն ու Սեթը զոհվում են իրենց Գունեյ թաղի, իրենց հայրենի հողը թշվառությունից ազատագրելու համար: Այն հողի համար, որի ձորի ժայռերը, մութ քարայրները, նեղ արահետները ոչ ոք իրենցից լավ չգիտեր. «Փողոցի մեջտեղը շնչահեղձ պառկել էր Անա զիզին և լիզում էր որդու տաք արյան առաջին շիթը... Լիզում էր հողը, արյունը, երեսը քսում էր գետնին և չանգոռոտում անմոռնչ գետինը»¹⁷⁰:

«Կարմիր հեծելագորը քաղաք մտավ կամուրջի կողմից... Հրացանների վրա նրանք բերում էին Անդոյի արյունոտ մարմինը»¹⁷¹:

Անդոն ու Սեթը, Կարլ Յունգի խոսքերով ասած, «վտանգից փախչող հայտնի խոհեմները չեն»¹⁷², նրանք ըմբոստ մշակութային կերպարներ են և գիտեն, որ «վտանգից փախչողը զրկվում է այն բարիքից, ինչը հնարավոր չէ ձեռք բերել առանց խիզախության ու ռիսկի»¹⁷³:

Նույնպիսի մշակութային հերոս էր Ակսել Բակունցը:

Նրա գրական կյանքը սկսվեց հեքիաթի նման: Երբ 1926 թվականի մարտին Գորիսից Երևան եկած գյուղատնտեսը մտավ մայրաքաղաք, արդեն ճանաչված գրող էր. «Նրա գրական դիրքը բարձր էր, տեղն արդեն՝ Չարենցի կողքին»¹⁷⁴: 1937-ին Ակսել Բակունցի կյանքն ավարտվեց դարձյալ Չարենցի կողքին, բայց ոչ հեքիաթի նման:

НАРОДОВЕДЧЕСКИЕ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ РАССКАЗА АКСЕЛА БАКУНЦА «СЫН ГОНЧАРА»

ТАМАР АЙРАПЕТЯН

Цель статьи раскрыть многогранность художественного восприятия фольклорной культуры и этнографических традиций с точки зрения их бытования в рассказе Аксела Бакунца «Сын гончара».

¹⁶⁹ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 247:

¹⁷⁰ Բակունց Ա., նշվ. աշխ., էջ 189–190:

¹⁷¹ Նույն տեղում, էջ 190:

¹⁷² Юнг К., Архетип и символ, Москва, 1991, с. 109–110.

¹⁷³ Նույն տեղում:

¹⁷⁴ Թամրազյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 429:

Задачи исходят из цели статьи. Актуальность статьи обусловлена растущим интересом со стороны профессиональных кругов в отношении произведений Бакунца.

Научная новизна проявляется в том, что произведение Бакунца было проанализировано в ракурсе фольклорной и этнографической методологии.

Хотя литературное наследие Бакунца невелико, однако за свою короткую жизнь он сумел создать уникальных персонажей, с различными мировоззрениями, представителей разных социальных групп и характеристик.

Его герои пытаются соотноситься с миром, ориентироваться в культурном пространстве, но недостаток социального опыта, знаний, интеграционных и поведенческих норм часто приводит к сложной и противоречивой ситуации, что ярко продемонстрировано в рассказе «Сын гончара».

«Сын гончара» не является простым персонажем: в одном случае он наделен элементами эпического героя, в другом случае, очевидны сатирические тона, но чаще всего он является лирической жертвой. Все эти проявления весьма характерны для него, особенно с точки зрения фольклорного и этнографического восприятия.

Ключевые слова: Бакунц, сюжет, сказка, персонаж, автор, сборник, тип сказки, диалект.

FOLKLORE AND CULTURAL BACKGROUND OF AKSEL BAKUNTS'S STORY "THE POTTER'S SON"

TAMAR HAYRAPETYAN

The aim of the article is to reveal the diversity of artistic perception of living folk culture and ethnographic traditions in Aksel Bakunts's story "The Potter's Son". The objectives arise from the aim of the article.

The topicality of the article is conditioned by the growing interest in professional circles towards the work of Bakunts.

The scientific novelty is the analysis of the literary work from a folklore–ethnographic methodological point of view.

Although the literary heritage of Aksel Bakunts is not very large, during his short life he managed to create diversity of characters suiting the varieties of social, gender, age and other groups.

His heroes are unique, they try to relate to the world, to figure out the cultural environment, though there can be felt a lack of experience in their desire to integrate in social life, have experience, knowledge, behavioural norms which lead to complicated and

controversial perceptions of everyday life issues. All these problems are vivid in the short story «The Potter's Son».

“The Potter's Son” is not a monotonous character. On the one hand he is endowed with features of an epic hero, on the other he is a humorous character, but more often he is a victim of lyrical intrusion. All these elements are peculiar to the character especially from the point of view of folklore perception.

Key-words: *Bakunts, plot, tale, character, author, collection, tale type, dialect.*